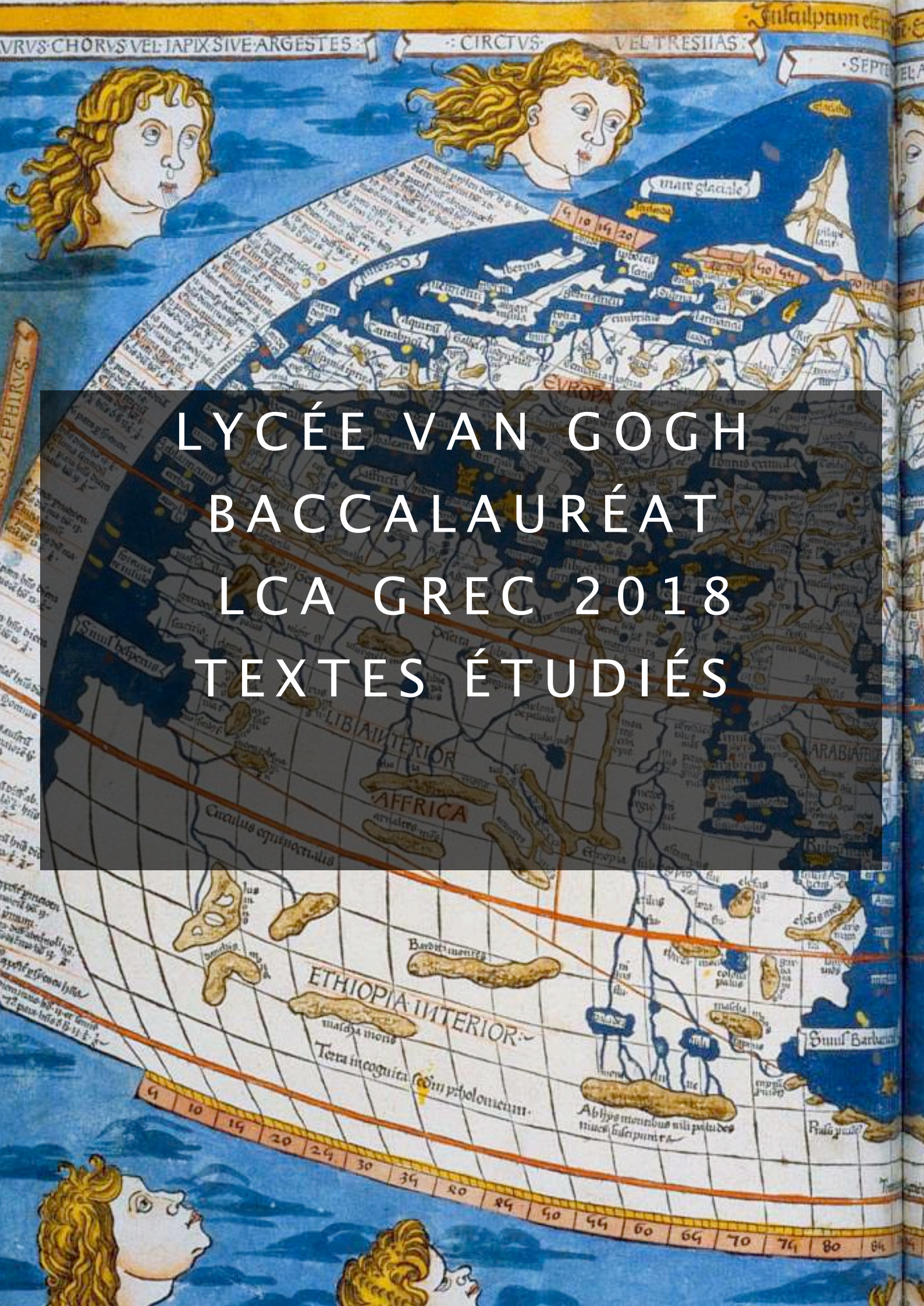

LYCÉE VAN GOGH
BACCALAURÉAT
LCA GREC 2018
TEXTES ÉTUDIÉS

Textes étudiés

Chap I Interrogations philosophiques: La figure de Socrate	4
Texte 1. Thalès, un étranger dans la cité	4
Texte 2 Socrate un poisson torpille Ménon 80a-80b	5
Texte 3 Socrate une sage-femme Platon, Théétète, 150b e	150 5
Texte 4 Aristophane Les Nuées 218-238 Socrate dans sa corbeille, comédie ou calomnie	6
Documents complémentaires	7
Le Banquet 215 a-215c/ 221e-222a	7
Le dyskolos Ménandre	9
Texte 5 Le prologue de PAN	9
Texte 6 Le Dyscolos entre en scène	10
Texte 7 Le sacrifice : une scène comique ?	11
Texte 8 Le maître est tombé dans le puits (Acte IV, scènes 1 & 2)	12
Texte 9 Vers 710-748 : Repentir de Cnémon ?	14
Chapitre 5 Interrogations scientifiques	15
Texte 10 Eschyle Agamemnon, Le garde dans la nuit	15
Texte 11 Aristote A propos de la sphéricité de la Terre	16

Documents complémentaires	17
---------------------------	----

Chapitre 2 Interrogations Politiques: Qu'est-ce que la démocratie?

18

Texte 12 Les SUPPLIANTES EURIPIDE v426-464	18
--	----

Texte 13 PLATON : la démocratie, gouvernement des meilleurs (Ménexène, 238 c)	19
---	----

Documents complémentaires	20
---------------------------	----

TEXTE 6 Platon, Protagoras, 321c-322c De l'origine de la cité comme passage de l'état sauvage à l'état civilisé	20
---	----

Documents complémentaires	22
---------------------------	----

Documents complémentaires	26
---------------------------	----

CHAP 1

INTERROGATIONS

PHILOSOPHIQUES: LA

FIGURE DE SOCRATE

Texte 1. Thalès, un étranger dans la cité

- **ΣΩΚΡΑΤΕΣ.** Τί γὰρ ἂν τις τούς γε φαύλως διατρίβοντας ἐν φιλοσοφίᾳ
- λέγοι; Οὗτοι δέ που ἔκ νέων πρῶτον μὲν εἰς ἀγορὰν¹ οὐκ ἴσασι τὴν
- ὁδόν, οὐδὲ ὅπου δικαστήριον² ἢ βουλευτήριον³ ἢ τι κοινὸν ἄλλο τῆς
- πόλεως συνέδριον νόμους⁴ δὲ καὶ ψηφίσματα⁵ λεγόμενα ἢ γεγραμμένα
- 5 οὔτε ὁρῶσιν οὔτε ἀκούουσι· σπουδαὶ δὲ ἐταιριῶν ἐπ' ἀρχὰς⁶ καὶ
- σύνοδοι καὶ δεῖπνα καὶ σὺν αὐλητρίσι κῶμοι, οὐδὲ ὄναρ πράττειν
- προσίσταται αὐτοῖς. Εὖ δὲ ἢ κακῶς τις γέγονεν ἐν πόλει, ἢ τί τω κακόν
- ἐστὶν ἐκ προγόνων γεγονὸς ἢ πρὸς ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν, μᾶλλον αὐτὸν
- λέληθεν ἢ οἱ τῆς θαλάττης λεγόμενοι χόες⁷. Καὶ ταῦτα πάντ' οὐδ' ὅτι
- 10 οὐκ οἶδεν, οἶδεν· οὐδὲ γὰρ αὐτῶν ἀπέχεται τοῦ εὐδοκιμεῖν χάριν, ἀλλὰ
- τῷ ὄντι τὸ σῶμα μόνον ἐν τῇ πόλει κεῖται αὐτοῦ καὶ ἐπιδημεῖ, ἡ δὲ
- διάνοια, ταῦτα πάντα ἡγησάμενη σμικρὰ καὶ οὐδέν, ἀτιμάσασα
- πανταχῇ πέτεται κατὰ Πίνδαρον⁸ « τᾶς τε γᾶς ὑπένερθε » καὶ τὰ
- ἐπίπεδα γεωμετροῦσα, « οὐρανοῦ θ' ὑπὲρ » ἀστρονομοῦσα, καὶ πᾶσαν
- 15 πάντη φύσιν ἐρευνωμένη τῶν ὄντων ἐκάστου ὅλου, εἰς τῶν ἐγγύς οὐδὲν
- αὐτὴν συγκαθιεῖσα.
- **ΘΕΟΔΩΡΟΣ.** Πῶς τοῦτο λέγεις, ὦ Σώκρατες;
- **ΣΩ.** Ὡς περ καὶ Θαλῆν ἀστρονομοῦντα, ὦ Θεόδωρε, καὶ ἄνω βλέποντα,
- πεσόντα εἰς φρέαρ, Θραῦττά τις ἐμμελὴς καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς
- 20 ἀποσκῶψαι λέγεται ὥς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναι, τὰ δ'
- ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνει αὐτόν. Ταῦτό δὲ ἀρκεῖ
- σκῶμμα ἐπὶ πάντας ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι.

Texte 2 Socrate un poisson torpille Ménon 80a-80b

MENΩΝ

ὦ Σώκρατες, ἤκουον μὲν ἔγωγε πρὶν καὶ συγγενέσθαι (80a) σοι ὅτι σὺ οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτός τε ἀπορεῖς καὶ τοὺς ἄλλους ποιεῖς ἀπορεῖν· καὶ νῦν, ὥς γέ μοι δοκεῖς, γοητεύεις με καὶ φαρμάττεις καὶ ἀτεχνῶς κατεπάδεις, ὥστε μεστὸν ἀπορίας γεγονέναι. Καὶ δοκεῖς μοι παντελῶς, εἰ δεῖ τι καὶ σκῶψαι, ὁμοιότατος εἶναι τό τε εἶδος καὶ τᾶλλα ταύτη τῇ πλατεῖα νάρκη τῇ θαλαττίᾳ· καὶ γὰρ αὕτη τὸν ἀεὶ πλησιάζοντα καὶ ἀπτόμενον ναρκᾶν ποιεῖ, καὶ σὺ δοκεῖς μοι νῦν ἐμὲ τοιοῦτόν τι πεποιηκέναι, (ναρκᾶν)· ἀληθῶς γὰρ ἔγωγε καὶ (80b) τὴν ψυχὴν καὶ τὸ στόμα ναρκῶ, καὶ οὐκ ἔχω ὅτι ἀποκρίνωμαί σοι. Καίτοι μυριάκις γε περὶ ἀρετῆς παμπόλλους λόγους εἶρηκα καὶ πρὸς πολλούς, καὶ πάνυ εὖ, ὥς γε ἐμαυτῷ ἐδόκουν· νῦν δὲ οὐδ' ὅτι ἐστὶν τὸ παρὰπαν ἔχω εἰπεῖν. Καί μοι δοκεῖς εὖ βουλευέσθαι οὐκ ἐκπλέων ἐνθένδε οὐδ' ἀποδημῶν· εἰ γὰρ ξένος ἐν ἄλλῃ πόλει τοιαῦτα ποιοῖς, τάχ' ἂν ὥς γόης ἀπαχθείης.

Texte 3 Socrate une sage-femme Platon, Théétète, 150b 150 e

(ΣΩ.) Τῇ δέ γ' ἐμῇ τέχνῃ τῆς μαιεύσεως τὰ μὲν ἄλλα ὑπάρχει ὅσα ἐκείναις, διαφέρει δὲ τῷ τε ἄνδρας ἀλλὰ μὴ γυναικάς μαιεύεσθαι καὶ τῷ τὰς ψυχὰς αὐτῶν τικτούσας ἐπισκοπεῖν ἀλλὰ μὴ τὰ σώματα. μέγιστον δὲ τοῦτ' ἐνὶ (150c) τῇ ἡμετέρᾳ τέχνῃ, βασανίζειν δυνατόν εἶναι παντὶ τρόπῳ πότερον εἰδῶλον καὶ ψεῦδος ἀποτίκτει τοῦ νέου ἢ διάνοια ἢ γόνιμόν τε καὶ ἀληθές. ἐπεὶ τόδε γε καὶ ἐμοὶ ὑπάρχει ὅπερ ταῖς μαίαις· ἄγονός εἰμι σοφίας, καὶ ὅπερ ἤδη πολλοὶ μοι ὠνειδίσαν, ὥς τοὺς μὲν ἄλλους ἐρωτῶ, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀποφαίνομαι περὶ οὐδενὸς διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν σοφόν, ἀληθές ὠνειδίζουσιν. τὸ δὲ αἷτιον τούτου τόδε· μαιεύεσθαί με ὁ θεὸς ἀναγκάζει, γεννᾶν δὲ ἀπεκώλυσεν. εἰμὶ δὴ οὖν αὐτὸς (150d) μὲν οὐ πάνυ τι σοφός, οὐδέ τί μοι ἔστιν εὖρημα τοιοῦτον γεγονὸς τῆς ἐμῆς ψυχῆς ἔκγονον· οἱ δ' ἐμοὶ συγγιγνόμενοι τὸ μὲν πρῶτον φαίνονται ἔνιοι μὲν καὶ πάνυ ἀμαθεῖς, πάντες δὲ προοιούσης τῆς συνουσίας, οἷσπερ ἂν ὁ θεὸς παρείκη, θαυμαστὸν ὅσον ἐπιδιδόντες, ὥς αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις δοκοῦσι· καὶ τοῦτο ἐναργές ὅτι παρ' ἐμοῦ οὐδὲν πώποτε μαθόντες, ἀλλ' αὐτοὶ παρ' αὐτῶν πολλὰ καὶ καλὰ εὐρόντες τε καὶ τεκόντες. τῆς μέντοι μαιείας ὁ θεὸς τε καὶ ἐγὼ (150e) αἷτιος. ὥδε δὲ δῆλον· πολλοὶ ἤδη τοῦτο ἀγνοήσαντες καὶ ἑαυτοὺς αἰτιασάμενοι, ἐμοῦ δὲ καταφρονήσαντες, ἢ αὐτοὶ ἢ ὑπ' ἄλλων πεισθέντες ἀπῆλθον προαίτερον τοῦ δέοντος, ἀπελθόντες δὲ τὰ τε λοιπὰ ἐξήμβλωσαν διὰ πονηρὰν συνουσίαν καὶ τὰ ὑπ' ἐμοῦ μαιευθέντα κακῶς τρέφοντες ἀπώλεσαν, ψευδῇ καὶ εἰδῶλα περὶ πλείονος ποιησάμενοι τοῦ ἀληθοῦς [151] τελευτώντες δ' ἔδοξαν ἀμαθεῖς εἶναι αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις.

Τεxte 4 Aristophane Les Nuées 218-238 Socrate dans sa corbeille, comédie ou calomnie

ΣΤ Νῆ Δί ' , οἰμώξεσθ ' ἄρα.

Φέρε, τίς γὰρ οὗτος οὐπὶ τῆς κρεμάθρας ἀνῆρ;

ΜΑ Αὐτός.

ΣΤ Τίς αὐτός;

ΜΑ Σωκράτης.

ΣΤ ὦ Σώκρατες .

Ἴθ ' οὗτος, ἀναβόησον αὐτόν μοι μέγα. 220

ΜΑ Αὐτὸς μὲν οὖν σὺ κάλεσον· οὐ γάρ μοι σχολή.

ΣΤ ὦ Σώκρατες,

ὦ Σωκρατίδιον.

ΣΩ Τί με καλεῖς, ὠφήμερε;

ΣΤ Πρῶτον μὲν ὅ τι δρᾷς, ἀντιβολῶ, κάτειπέ μοι.

Ἀτὰρ τί ποτ ' εἰς τὴν γῆν βλέπουσιν οὕτοί;

ΣΩ Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον.

ΣΤ Ἐπειτ ' ἀπὸ ταρροῦ τοὺς θεοὺς ὑπερφρονεῖς,

ἀλλ ' οὐκ ἀπὸ τῆς γῆς, εἶπερ;

ΣΩ Οὐ γὰρ ἂν ποτε

ἐξηῦρον ὀρθῶς τὰ μετέωρα πράγματα,

εἰ μὴ κρεμάσας τὸ νόημα καὶ τὴν φροντίδα

λεπτὴν καταμείξας εἰς τὸν ὅμοιον ἀέρα.

Εἰ δ ' ὦν χαμαὶ τάνω κάτωθεν ἐσκόπουν,

οὐκ ἂν ποθ ' ἡῦρον· οὐ γὰρ ἀλλ ' ἡ γῆ βία

ἔλκει πρὸς αὐτὴν τὴν ἰκμάδα τῆς φροντίδος.

Πάσχει δὲ ταὐτὸ τοῦτο καὶ τὰ κάρδαμα.

Στρεψιάδης

Τί φήεις; 235

Ἡ φροντὶς ἔλκει τὴν ἰκμάδ' ἐς τὰ κάρδαμα;

Ἴθι νυν κατάβηθ' ὦ Σωκρατίδιον ὡς ἐμέ,

ἵνα με διδάξης ὥνπερ οὔνεκ' ἐλήλυθα.

Σωκράτης

Ἦλθες δὲ κατὰ τί;

Στρεψιάδης

Βουλόμενος μαθεῖν λέγειν·

ὑπὸ γὰρ τόκων χρήστων τε δυσκολωτάτων 240

ἄγομαι φέρομαι, τὰ χρήματ' ἐνεχυράζομαι.

Le Banquet 215 a-215c/ 221e-222a

Socrate entre Silène et satyre

(215a) [...] Σωκράτη δ' ἐγὼ ἐπαινέιν, ὦ ἄνδρες, οὕτως ἐπιχειρήσω, δι' εἰκόνων. Οὗτος μὲν οὖν ἴσως οἰήσεται ἐπὶ τὰ γελοιότερα, ἔσται δ' ἡ εἰκὼν τοῦ ἀληθοῦς ἕνεκα, οὐ τοῦ γελοίου. Φημὶ γὰρ δὴ ὁμοιότατον αὐτὸν εἶναι τοῖς σειληνοῖς τούτοις τοῖς (215b) ἐν τοῖς ἐρμολυφείοις καθημένοις, οὕστινας ἐργάζονται οἱ δημιουργοὶ σύριγγας ἢ αὐλοὺς ἔχοντας, οἱ διχάδε διοιχθέντες φαίνονται ἔνδοθεν ἀγάλματα ἔχοντες θεῶ. Καὶ φημὶ αὐτὸ εἰκέναι αὐτὸν τῷ σατύρῳ τῷ Μαρσύῳ. Ὅτι μὲν οὖν τό γε εἶδος ὅμοιος εἰ τούτοις, ὦ Σώκρατες, οὐδ' ἂν αὐτὸς δὴ πού ἀμφισβητήσῃς. Ὡς δὲ καὶ τὰλλα εἰσὶν, μετὰ τοῦτο ἄκουε. Ὑβριστὴς εἴ· ἢ οὐ ; ἐὰν γὰρ μὴ ὁμολογῇς, μάρτυρας παρέξομαι. Ἀλλ' οὐκ αὐλητὴς ; πολὺ γε θαυμασιώτερος ἐκείνου· (215c) ὁ μὲν γε δι' ὀργάνων ἐκλήλει τοὺς ἀνθρώπους τῇ ἀπὸ τοῦ στόματος δυνάμει, καὶ ἔτι νυνὶ ὅς ἂν τὰ ἐκείνου αὐλῇ· ἃ γὰρ Ὀλυμπος ἤβλει, Μαρσύου λέγω, τούτου διδάξαντος· τὰ οὖν ἐκείνου ἐάν τε ἀγαθὸς αὐλητὴς αὐλῇ ἐάν τε φαύλη αὐλητρίς, μόνον κατέχεσθαι ποιεῖ καὶ δηλοῖ τοὺς τῶν θεῶν τε καὶ τελετῶν δεομένους διὰ τὸ θεῖα εἶναι. Σὺ δ' ἐκείνου τοσοῦτον μόνον διαφέρεις, ὅτι ἄνευ ὀργάνων ψιλοῖς λόγοις ταῦτον (215d) τοῦτο ποιεῖς. Ἡμεῖς γοῦν ὅταν μὲν τοῦ ἄλλου ἀκούωμεν λέγοντος καὶ πάννυ ἀγαθοῦ ῥήτορος ἄλλους λόγους, οὐδὲν μέλει ὥς ἔπος εἰπεῖν οὐδενί· ἐπειδὴν δὲ σοὺ τις ἀκούῃ ἢ τῶν σὼν λόγων ἄλλου λέγοντος, κἂν πάννυ φαῦλος ἢ ὁ λέγων, ἐάν τε γυνὴ ἀκούῃ ἐάν τε ἀνὴρ ἐάν τε μειράκιον, ἐκπεπληγμένοι ἐσμέν καὶ κατεχόμεθα.

...

Καὶ γὰρ οὖν καὶ τοῦτο ἐν τοῖς πρώτοις παρέλιπον, ὅτι καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ ὁμοιότατοί εἰσι τοῖς σειληνοῖς τοῖς διοιγομένοις. (221e) Εἰ γὰρ ἐθέλοι τις τῶν Σωκράτους ἀκούειν λόγων, φανείεν ἂν πάννυ γελοῖοι τὸ πρῶτον· τοιαῦτα καὶ ὀνόματα καὶ ῥήματα ἔξωθεν περιαμπέχονται, σατύρου δὴ τινα ὑβριστοῦ δορᾶν. Ὅνους γὰρ κανθηλίους λέγει καὶ χαλκέας τινὰς καὶ σκυτοτόμους καὶ βυρσοδέψας, καὶ αἰεὶ διὰ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτὰ φαίνεται λέγειν, ὥστε ἄπειρος καὶ ἀνόητος ἄνθρωπος (222a) πᾶς ἂν τῶν λόγων καταγελάσειεν. Διοιγομένους δὲ ἰδὼν ἂν τις καὶ ἐντὸς αὐτῶν γινόμενος πρῶτον μὲν νοῦν ἔχοντας ἔνδον μόνους εὐρήσει τῶν λόγων, ἔπειτα θειοτάτους καὶ πλείστα ἀγάλματ' ἀρετῆς ἐν αὐτοῖς ἔχοντας καὶ ἐπὶ πλείστον τείνοντας, μᾶλλον δὲ ἐπὶ πᾶν ὅσον προσήκει σκοπεῖν τῷ μέλλοντι καλῶ κάγαθῶ ἔσεσθαι.

215a) [...] Pour louer Socrate, messieurs, je procéderai par comparaison ; lui croira peut-être que je veux le tourner en ridicule ; non, c'est un portrait réel et non une caricature que je veux tracer ainsi. Je dis donc qu'il ressemble tout à fait à ces silènes qu'on voit exposés (215b) dans les ateliers des statuaires, et que l'artiste a représentés avec des syringes et des flûtes à la main ; si on les ouvre en deux, on voit qu'ils renferment à l'intérieur des statues de dieux. Je soutiens aussi qu'il ressemble au satyre Marsyas. Que tu ressembles de figure à ces demi-dieux, Socrate, c'est ce que toi-même tu ne saurais contester ; mais que tu leur ressembles aussi pour le reste, c'est ce que je vais prouver. Tu es un moqueur, n'est-ce pas ? Si tu n'en conviens pas, je produirai des témoins. Mais je ne suis pas joueur de flûte, diras-tu. Si, tu l'es, et beaucoup plus merveilleux que Marsyas. (215c) Il charmait les hommes par l'effet des sons que sa bouche tirait des instruments, et on les charme encore quand on joue ses mélodies ; car les airs que jouait Olympos sont, suivant moi, de Marsyas, son maître ; en tout cas, qu'ils soient joués par un grand artiste ou par une méchante joueuse de flûte, ces airs ont seuls le pouvoir d'enchanter les cœurs, et, parce qu'ils sont divins, ils font reconnaître ceux qui ont besoin des dieux et des initiations. La seule différence qu'il y ait entre vous, c'est que tu en fais tout autant sans instruments, par de simples paroles. (215d) Quand on entend d'autres discours de quelque autre, fût-ce un orateur consommé, personne n'y prend pour ainsi dire aucun intérêt ; mais quand c'est toi qu'on entend, ou qu'un autre rapporte tes discours, si médiocre que soit le rapporteur, tous, femmes, hommes faits, jeunes garçons, nous sommes saisis et ravis. ... Effectivement, c'est une chose que j'ai omis de dire en commençant, que ses discours ressemblent exactement à des silènes qui s'ouvrent. (221e) Si en effet l'on se met à écouter les discours de Socrate, on est tenté d'abord de les trouver grotesques : tels sont les mots et les tournures dont il enveloppe sa pensée qu'on dirait la peau d'un injurieux satyre. Il parle d'ânes bâtés, de forgerons, de cordonniers, de tanneurs, et il semble qu'il dit toujours les mêmes choses dans les mêmes termes, en sorte qu'il n'est lourdaud ignorant (222a) qui ne soit tenté d'en rire ; mais qu'on ouvre ces discours et qu'on pénètre à l'intérieur, on trouvera d'abord qu'ils renferment un sens que n'ont point tous les autres, ensuite qu'ils sont les plus divins et les plus riches en images de vertu, qu'ils ont la plus grande portée ou plutôt qu'ils embrassent tout ce qu'il convient d'avoir devant les yeux pour devenir honnête homme

Première et deuxième parties

Hermippe, dans les *Vies*, attribue à Thalès ces paroles que d'autres mettent dans la bouche de Socrate : « Je remercie la fortune de trois choses : d'être membre de l'espèce humaine plutôt que bête ; d'être homme plutôt que femme ; d'être Grec et non barbare. »

On raconte qu'étant sorti de chez lui, sous la conduite d'une vieille femme, pour observer les astres, il tomba dans une fosse, et que comme il se fâchait, la vieille lui dit : « Ô Thalès, tu ne vois pas ce qui est à tes pieds et tu veux connaître ce qui se passe dans le ciel ! » Timon parle aussi de son amour pour l'astronomie et le loue en ces termes dans les *Silles* :

Tel fut aussi Thalès, sage parmi les sages, illustre astronome.

Lobon d'Argos compte environ deux cents vers de sa composition, et dit qu'on grava ceux-ci au-dessous de sa statue :

Thalès, enfant de l'Ionie, le plus savant des astronomes.

Milet l'a donné au monde.

Il cite comme de lui les vers suivants qui faisaient partie des chants gnomiques :

Beaucoup de paroles ne sont pas une marque d'esprit.

Êtes-vous sage ? attachez-vous à une seule chose,

A un objet unique, mais important ;

Par là, vous mettrez un terme à l'interminable caquetage des bavards.

On lui attribue les maximes suivantes : « Dieu est le plus ancien des êtres, car il est par lui-même ; — le monde est ce qu'il y a de plus beau, étant l'œuvre de Dieu ; — l'espace est ce qu'il y a de plus grand : il embrasse tout ; — l'esprit ce qu'il y a de plus rapide : il se répand à travers toutes choses ; — la nécessité ce qu'il y a de plus puissant : elle triomphe de tout ; — le temps ce qu'il y a de plus sage : il fait tout découvrir. »

Il disait encore qu'il n'y a aucune différence entre la vie et la mort : « Qui t'empêche donc de mourir ? lui dit-on. — C'est, reprit-il, qu'il n'y a aucune différence. »

On lui demandait lequel avait précédé, du jour ou, de la nuit : « La nuit, dit-il, a précédé d'un jour. »

Interrogé si les mauvaises actions échappaient à la connaissance des dieux, il répondit : « Pas même les pensées. »

Une autre fois, un adultère lui ayant demandé s'il pouvait jurer n'avoir pas commis d'adultère, il lui dit : « Le parjure n'est pas pire que l'adultère. » Quelle est, lui disait-on, la chose la plus difficile ?

— Se connaître soi-même, reprit-il. — La plus aisée ? — Donner des conseils. — La plus agréable ? — Réussir. — Qu'est-ce que Dieu ? — Ce qui n'a ni commencement ni fin. — Qu'avez-vous vu de plus extraordinaire ? — Un tyran arrivé à la vieillesse. — Quelle est la plus douce consolation du malheur ? — La vue d'un ennemi plus malheureux encore. — Quel est le meilleur moyen de mener une vie pure et vertueuse ? — Éviter ce qu'on blâme dans les autres. — Quel est l'homme heureux ? — Celui dont le corps est sain, l'esprit cultivé, la fortune suffisante. »

Il disait encore qu'il faut penser à ses amis, présents ou absents ; qu'on ne doit point farder son visage et que la véritable beauté est celle de l'âme. « Gardez-vous, disait-il, de vous enrichir par des moyens honteux. — Que jamais on ne puisse vous reprocher une parole malveillante envers vos amis. — Attendez-vous à être traité par vos enfants comme vous aurez traité vos parents. »

DYSKOLOS MÉNANDRE

Texte 5 Le prologue de PAN

Dyscolos

Prologue : situation initiale (décor, intrigue)

PAN

Τῆς Ἀττικῆς νομίζετ' εἶναι τὸν τόπον
Φυλὴν, τὸ νυμφαῖον δ' ὅθεν προέρχομαι
Φυλασίων καὶ τῶν δυναμένων τὰς πέτρας
ἐνθάδε γεωργεῖν, ἱερὸν ἐπιφανὲς πάνυ.
Τὸν ἀγρὸν δὲ τὸν ἐπὶ δεξι' οἰκεῖ τουτονὶ 5
Κνήμων, ἀπάνθρωπός τις ἄνθρωπος σφόδρα
καὶ δύσκολος πρὸς ἅπαντας οὐ χαίρων τ'
ὄχλωι
- ὄχλω λέγω ; - . Ζῶν οὗτος ἐπεικῶς χρόνον
πολὺν λελάληκεν ἡδέως ἐν τῷ βίῳ
οὐδενί, προσηγόρευκε πρότερος δ' οὐδένα 10
πλὴν ἐξ ἀνάγκης, γειτνίων παριὼν τ', ἐμὲ
τὸν Πάνα· καὶ τοῦτ' εὐθὺς αὐτῷ μεταμέλει,
εὖ οἶδ'. Ὅμως οὖν τῷ τρόπῳ τοιοῦτος ὢν
χήραν γυναῖκα ἔγημε, τετελευτηκότος
αὐτῇ νεωστὶ τοῦ λαβόντος τὸ πρότερον 15
ὑοῦ τε καταλελειμμένου μικροῦ τότε.
Ταύτῃ ζυγομαχῶν οὐ μόνον τὰς ἡμέρας,
ἐπιλαμβάνων δὲ καὶ τὸ πολὺ νυκτὸς μέρος,
ἔζη κακῶς· θυγάτριον αὐτῷ γίνεται·
ἔτι μᾶλλον. Ὡς δ' ἦν τὸ κακὸν οἶον οὐθὲν ἄν 20
ἕτερον γένοιθ', ὁ βίος τ' ἐπίπονος καὶ πικρὸς,
ἀπῆλθε πρὸς τὸν ὕδν ἢ γυνὴ πάλιν
τὸν πρότερον αὐτῇ γενόμενον. Χωρίδιον
τούτῳ δ' ὑπάρχον ἦν τι μικρὸν ἐνθαδὶ

ἐν γειτόνων, οὐ διατρέφει νυνὶ κακῶς 25
τὴν μητέρα, αὐτόν, πιστὸν οἰκέτην θ' ἓνα
πατρῷον. Ἦδη δ' ἐστὶ μειρακύλλιον
ὁ παῖς, ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν τὸν νοῦν ἔχων·
προάγει γὰρ ἢ τῶν πραγμάτων ἐμπειρία.
Ὁ γέρον δ' ἔχων τὴν θυγατέρα αὐτὸς ζημι-
μόνος 30
καὶ γραῦν θεράπαιναν, ξυλοφορῶν σκάπτων
τ', ἀεὶ
πονῶν, ἀπὸ τούτων ἀρξάμενος τῶν γειτόνων
καὶ τῆς γυναικὸς μέχρι Χολαργέων κάτω
μισῶν ἐφεξῆς πάντας. Ἡ δὲ παρθένος
γέγονεν ὁμοία τῇ τροφῇ τις, οὐδὲ ἐν 35
εἰδυῖα φλαῦρον. Τὰς δὲ συντροφούς ἐμοὶ
Νύμφας κολακεύουσ' ἐπιμελῶς τιμῶσά τε
πέπεικεν αὐτῆς ἐπιμέλειαν σχεῖν τινα
ἡμᾶς· νεανίσκον τε καὶ μάλ' εὐπόρου
πατρὸς γεωργοῦντος ταλάντων κτήματα 40
ἐνταῦθα πολλῶν, ἀστικὸν τῇ διατριβῇ,
ἤκοντ' ἐπὶ θήραν μετὰ κυνηγέτου τινὸς
< φίλου > κατὰ τύχην παραβαλόντ' εἰς τὸν
τόπον
< αὐτῆς > ἔχειν πως ἐνθεαστικῶς ποῶ.
Ταῦτ' ἐστὶ τὰ κεφάλαια. Τὰ καθ' ἕκαστα δὲ 45
ὄψεσθ' ἐὰν βούλησθε. Βουλήθητε δέ.
Καὶ γὰρ προσιόνθ' ὁρᾶν δοκῶ μοι τουτονὶ
τὸν ἐρῶντα τόν τε < συγκυνηγέτην >, ἅμα
αὐτοῖς ὑπὲρ τούτων τι < συγκοινοῦμένους >.

Texte 6 Le Dyscolos entre en scène

Scène 3 (153-188)

ΚΝΗΜΩΝ

Εἶπ' οὐ μακάριος ἦν ὁ Περσεὺς κατὰ δύο
τρόπους ἐκείνος ; ὅτι πετηνὸς ἐγένετο
κούδενι συνήντα τῶν βαδιζόντων χαμαί , 155
εἶθ' ὅτι τοιοῦτο κτήμ' ἐκέκτηθ' ὦι λίθους
ἅπαντας ἐπόει τοὺς ἐνοχλοῦντας ; Ὅπερ ἐμοὶ
νυνὶ γένοιτ' · οὐδὲν γὰρ ἀφθονώτερον
λιθίνων γένοιτ' ἂν ἀνδριάντων πανταχοῦ .
Νῦν δ' οὐ βιωτόν ἐστι , μὰ τὸν Ἀσκληπιόν · 160
λαλοῦσ' ἐπεμβαίνοντες εἰς τὸ χωρίον
ἤδη . Παρ' αὐτὴν τὴν ὁδὸν γάρ , νῆ Δία ,
εἴωθα διατρίβειν · ὅς οὐδ' ἐργάζομαι
τοῦτο τὸ μέρος τοῦ χωρίου , πέφευγα δὲ
διὰ τοὺς παριόντας . Ἄλλ' ἐπὶ τοὺς λόφους ἄνω 165
ἤδη διώκουσ' . ὦ πολυπληθείας ὄχλου .
Οἴμοι , πάλιν τις οὕτοσὶ πρὸς ταῖς θύραις
ἔστηκεν ἡμῶν .

ΣΩΣΤΡΑΤΟΣ

Ἄρα τυπτήσῃ γέ με ;

ΚΝΗΜΩΝ

Ἐρημίας οὐκ ἔστιν οὐδαμοῦ τυχεῖν ,
οὐδ' ἂν ἀπάγξασθαί τις ἐπιθυμῶν τύχηι . 170

ΣΩΣΤΡΑΤΟΣ

- Ἐμοὶ χαλεπαίνει . - Περιμένω, πάτερ, τινὰ
ἐνταῦθα · συνεθέμην γάρ .

ΚΝΗΜΩΝ

Οὐκ ἐγὼ ἔλεγον ;

Τουτὶ στοὰν νενομίκατ' ἢ τὸ τῶν Λεῶ ;

Πρὸς τὰς ἐμὰς θύρας ἐὰν ἰδεῖν τινα

βούλησθε , συντάττεσθε πάντα παντελῶς 175

καὶ θῶκον οἰκοδομήσατ' , ἂν ἔχητε νοῦν ,

μᾶλλον δὲ καὶ συνέδριον . - ὦ τάλας ἐγὼ ·

ἐπηρεασμὸς τὸ κακὸν εἶναί μοι δοκεῖ .

Texte 7 Le sacrifice : une scène comique ?

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Τουτὶ τὸ πρόβατόν ἐστιν οὐ τὸ τυχὸν κακόν .
Ἄπαγ ' εἰς τὸ βάραθρον . Ἄν μὲν αἰρόμενος
φέρω
μετέωρον , ἔχεται τῷ στόματι θαλλοῦ κριάδης ,
395

κατεσθίει τὰ θρῖ ' , ἀποσπᾶ δ ' εἰς βίαν .
ἐὰν δ ' ἀφήι χαμαὶ τις , οὐ προέρχεται .
Τοῦναντίον δὴ γέγονε · κατακέκομμι ' ἐγὼ
ὁ μάγειρος ὑπὸ τούτου νεωλκῶν τὴν ὁδόν .
Ἄλλ ' ἔστιν εὐτυχῶς τὸ νυμφαῖον τοδὶ 400
οὐ θύσομεν . Τὸν Πᾶνα χαίρειν . Παὶ Γέτα ,
τοσοῦτ ' ἀπολείπη ;

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

Τεττάρων γὰρ φορτίον
ὄνων συνέδησαν αἱ κάκιστ ' ἀπολούμεναι
φέρειν γυναικῆς μοι .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Πολὺς τις ἔρχεται
ὄχλος , ὥς ἔοικε · στρώματ ' ἀδιήγηθ ' ὅσα 405
φέρεις .

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

Τί δ ' ἐγὼ < δρῶ > ;

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Ταῦτ ' ἔρριπον δεῦρ ' .

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

Ἰδού .

Ἐὰν ἴδῃ γὰρ ἐνύπνιον τὸν Πᾶνα τὸν
Παιανιοῖ , τούτῳ βαδιούμεθ ' , οἶδ ' ὅτι ,
θύσοντες εὐθύς .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Τίς δ ' ἐόρακεν ἐνύπνιον ;

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

Ἄνθρωπε , μή με κόφθ ' .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Ὅμως εἶπον, Γέτα · 410

τίς εἶδεν ;

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

Ἡ κεκτημένη .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Τί , πρὸς θεῶν ;

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

Ἀπολείς . Ἐδόκει τὸν Πᾶνα ...

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Τουτονὶ λέγεις ;

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

τούτον .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Τί ποιεῖν ;

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

...τῷ τροφίμῳ τῷ Σωστράτῳ ...

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Κομψῷ νεανίσκῳ γε .

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

... περικρούειν πέδας ...

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Ἄπολλον .

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

... εἴτα δόντα διφθέραν τε καὶ 415

δίκελλαν ἐν τοῦ πλησίον τῷ χωρίῳ

σκάπτειν κελεύειν .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Ἄτοπον .

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

Ἀλλὰ θύομεν

διὰ τοῦθ ' , ἵν ' εἰς βέλτιον ἀποβῇ τὸ φοβερόν .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Μεμάθηκα . Πάλιν αἵρου δὲ ταυτὶ καὶ φέρε

εἴσω . Ποῶμεν στιβάδας ἔνδον εὐτρεπεῖς 420

καὶ τᾶλλ ' ἔτοιμα . Μηδὲν ἐπικωλύετω

θύσαί γ ' ἐπὰν ἔλθωσιν · ἀλλ ' ἀγαθῇ τύχῃ .

Καὶ τὰς ὀφρὺς ἄνες ποτ ' , ὦ τρισάθλιε ·

ἐγὼ σε χορτάσω κατὰ τρόπον τήμερον .

ΓΕΤΑΣ 'Ο ΔΟΥΛΟΣ

Ἐπαινέτης σοῦ τ ' εἰμὶ καὶ τῆς σῆς τέχνης 425

ἔγωγ ' αἰεί ποτ ' . - οὐχὶ πιστεύω δ ' ὅμως.

Texte 8 Le maître est tombé dans le puits (Acte IV, scènes I &2)

Simiké, servante de la maison, appelle au secours Sikon, cuisinier loué par la mère de Sostrate qui offre le sacrifice au sanctuaire, puis Gorgias, le beau-fils du Dyscolos, qui habite la maison voisine mais qui est fâché avec son beau-père.

ΣΙΜΙΚΗ ΓΡΑΥΣ

Τίς ἂν βοηθήσειεν ; ὦ τάλαιν ὦ ἐγώ . 620

Τίς ἂν βοηθήσειεν ;

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Ἡράκλεις ἄναξ ,
ἐάσαθ ὦ ἡμᾶς , πρὸς θεῶν καὶ δαιμόνων ,
σπονδὰς ποιῆσαι . Λοιδερεῖσθε , τύπτετε .
οἰμώζετε ὦ τῆς οἰκίας τῆς ἐκτόπου .

ΣΙΜΙΚΗ ΓΡΑΥΣ

Ὁ δεσπότης ἐν τῷ φρέατι .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Πῶς ;

ΣΙΜΙΚΗ ΓΡΑΥΣ

Ὅπως ; 625

Ἵνα τὴν δίκελλαν ἐξέλαι καὶ τὸν κάδον ,
κατέβαινε καὶ ὦλισθ ἄνωθεν ὥστε καὶ
πέπτωκεν .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Οὐ γὰρ ὁ χαλεπὸς γέρον σφόδρα ;

ΣΙΜΙΚΗ ΓΡΑΥΣ

Οὗτος .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Καλὰ γ ὦ ἐπόησε , νῆ τὸν Οὐρανόν .

ὦ φιλότατη γραῦ , νῦν σὸν ἔργον ἐστί .

ΣΙΜΙΚΗ ΓΡΑΥΣ

Πῶς ; 630

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Ὅλμον τιν ἢ λίθον τιν ἢ τοιοῦτό τι
ἄνωθεν ἔνσεισον λαβοῦσα .

ΣΙΜΙΚΗ ΓΡΑΥΣ

Φίλτατε ,

κατάβα .

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Πόσειδον , ἵνα τὸ τοῦ λόγου πάθω ;
ἐν τῷ φρέατι κυνὶ μάχωμαι ; Μηδαμῶς .

ΣΙΜΙΚΗ ΓΡΑΥΣ

ὦ Γοργία , ποῦ γῆς ποτ ὦ εἰ ;

ΓΟΡΓΙΑΣ

Ποῦ γῆς ἐγώ ; 635

Τί ἐστι , Σιμίκη ;

ΣΙΜΙΚΗ ΓΡΑΥΣ

Τί γάρ ; Πάλιν λέγω .

ὁ δεσπότης ἐν τῷ φρέατι .

ΓΟΡΓΙΑΣ

Σώστρατε ,

ἔξελθε δεῦρ ὦ . - Ἡγοῦ , βάδιζ ὦ εἴσω ταχύ

ΣΙΚΩΝ ΜΑΓΕΙΡΟΣ

Εἰσὶν θεοί , μὰ τὸν Διόνυσον . Οὐ δίδως
λεβήτιον θύουσιν , ἱερόσυλε σύ , 640
ἀλλὰ φθονεῖς · ἔκπιθι τὸ φρέαρ εἰσπεσών ,
ἵνα μηδ' ὕδατος ἔχῃς μεταδοῦναι μηδενί .
Νυνὶ μὲν αἱ Νύμφαι τετιμωρημέναι
εἶσ' αὐτὸν ὑπὲρ ἑμοῦ δικαίως . Οὐδὲ εἰς
μάγειρον ἀδικήσας ἀθώιος διέφυγεν · 645
ἱεροπρεπὴς πὼς ἐστὶν ἡμῶν ἡ τέχνη .
< Ἀλλ' εἰς > τραπεξοποιὸν ὃ τι βούλει πόει .
Ἀλλ' ἄρα μὴ τέθνηκε ; Πάπαν φίλτατον
κλαίουσ' ἀποιμῶζει τις · οὐδὲν τοῦτό γε 649
< lacune : 4 vers >
δηλονότι καθ' < lacune >
οὕτως ἀνιμήσουσι < lacune > 655
τὴν ὄψιν αὐτοῦ τίν' < lacune >
οἶσθ' ἔσεσθαι, πρὸς θεῶν, βεβαμμένου,
τρέμοντος ; Ἀστεῖαν . Ἐγὼ μὲν ἡδέως
ἴδοιμ' ἄν , ἄνδρες , νῆ τὸν Ἀπόλλω τουτονί .
Ἕμεῖς δ' ὑπὲρ τούτων , γυναῖκες , σπένδετε ·
660
εὐχεσθε τὸν γέροντα σωθῆναι - κακῶς ,
ἀνάπηρον ὄντα , χολόν · οὕτω γίνεται
ἀλυπότατος γὰρ τῷδε γείτων τῷ θεῷ
καὶ τοῖς ἀεὶ θύουσιν . Ἐπιμελὲς δέ μοι
τοῦτ' ἔστιν , ἂν τις ἄρα μισθώσητ' ἐμέ. 665

Sicon (*seul en scène*) -- Il y a des [dieux](#), par
Dionysos ! Tu donnes pas de chaudron à des
gens qui sacrifient, toi, pilleur de temples, tu
refuses ! Dégringole dans ton puits et bois-le
jusqu'à la dernière goutte, pour n'avoir à en
partager l'eau avec personne ! C'est vrai que
les Nymphes m'ont à présent vengé de lui, et
c'est bien juste ! Après avoir malmené un
cuisinier, il n'est personne qui s'en soit sorti
indemne ! Notre art a quelque chose de sacré.
(...) L'[arrangeur de tables](#), fais-en ce que tu
veux... Mais le bonhomme n'est pas mort ? Y en
a une, là, qui se répand en lamentations en
appelant « Papa chéri ! ». Mais ça, c'est rien...
[650] (*Manquent ici quatre vers complets, ainsi que
la fin des trois suivants*)
Nom des dieux ! quelle tête va-t-il faire, croyez-
vous, une fois bien baigné, tremblotant ?
Charmante ! Ben moi, j'aurais plaisir à voir ça,
messieurs, par l'[Apollon que voici](#) !
(*Apostrophant les femmes dans le nymphée*) Et
vous, mesdames, faites vos libations à cette
intention, priez pour que le vieux soit sauvé -
bien misérablement, restant estropié et
boiteux ! Car ainsi il devient un voisin
parfaitement anodin pour le dieu d'ici et pour
les gens qui sont continuellement en train de
lui faire sacrifice... Ça, ça me tient à cœur, des
fois que quelqu'un voudrait m'engager... (*Il
regagne le nymphée*).

Texte 9 Vers 710-748 : Repentir de Cnémon ?

(Manquent environ cinq vers au début de cette scène, qui se caractérise par un changement dans la forme métrique : celle-ci passe du trimètre au tétramètre iambique. Changement significatif, destiné à souligner l'importance psychologique et l'impact dramatique du morceau)

[...] οὐδ' ἂν εἰς δύναιτο με
τοῦτο μεταπείσαι τις ὑμῶν, ἀλλὰ συγχωρήσετε·
Ἐν δ' ἴσως ἡμαρτον ὅτι γε τῶν ἀπάντων ῥόμην
αὐτὸς αὐτάρχης τις εἶναι καὶ δεήσεσθ' οὐδένο·
Νῦν δ' ἰδὼν ὀξείαν οὖσαν ἄσκοπόν τε τοῦ βίου
τὴν τελευτήν, εὖρον οὐκ εὖ τοῦτο γινώσκων τότε.
Δεῖ γὰρ εἶναι καὶ παρῆναι τὸν ἐπικουρήσοντ' αἰ.
Ἀλλὰ μὰ τὸν Ἥφαιστον οὕτω σφόδρα διεφθάρην ἐγὼ
τοὺς βίους ὁρῶν ἐκάστους τοὺς λογισμοὺς θ' ὄν τρόπον
πρὸς τὸ κερδαίνειν ἔχουσιν οὐδέν' εὖνουν ῥόμην
ἕτερον ἑτέρῳ τῶν ἀπάντων ἂν γενέσθαι. Τοῦτο δὴ
ἐμποδὼν ἦν μοι. Μόλις δὲ πείραν εἰς δέδωκε νῦν
Γοργίας, ἔργον ποιήσας ἀνδρὸς εὐγενεστάτου.
Τὸν γὰρ οὐκ ἐώνθ' ἑαυτὸν προσιέναι τῇ μὴ θύρᾳ
οὐ βοηθήσανθ' ἑαυτῷ πώποτ' εἰς οὐδὲν μέρος,

οὐ προσειπόντ', οὐ λαλήσανθ' ἡδέως, σέσωχ' ὅμως.
Εἶπ' ἂν ἄλλος, καὶ δικαίως· «οὐκ ἔξις με προσιέναι,
οὐ προσέρχομι· οὐδὲν ἡμῖν γεγονός αὐτὸς χρησίμος·
οὐδ' ἐγὼ σοι νῦν.» Τί δ' ἔστι, μειράκιον ; ἐάν τ' ἐγὼ
ἀποθάνω νῦν οἶομαι δέ, καὶ κακῶς ἴσως ἔχω
ἂν τε περισωθῶ, ποῦμαι σ' ὑόν, ἃ γ' ἔχων τυγχάνω,
πάντα σκευῶν νόμισον εἶναι. Τήνδε μοι παρεγγυῶ,
ἄνδρα δ' αὐτῇ πόρισον. Εἰ γὰρ καὶ σφόδρ' ὑγιαίνομι ἐγὼ,
αὐτὸς οὐ δυνήσοιμ' εὐρεῖν· οὐ γὰρ ἀρέσει μοί ποτε
οὐδὲ εἰς. Ἀλλ' ἐμὲ μὲν οὕτω ζῆν ἐὰθ' ὥς βούλομαι,
τάλλα πράττ' αὐτὸς παραλαβών. Νοῦν ἔχεις σὺν τοῖς
θεοῖς,
κηδεμῶν εἰ τῆς ἀδελφῆς· εἰκότως τοῦ κτήματος
ἐπιδίδου σὺ προῖκα τοῦμοι διαμετρήσας θήμισι,
τό θ' ἕτερον λαβὼν διοίξει καμὲ καὶ τὴν μητέρα.
Ἀλλὰ κατὰκλινόν με, θύγατερ. Τῶν δ' ἀναγκαίων λέγειν
πλείον' οὐκ ἀνδρὸς νομίζω, πλὴν ἐκείνο· πρόσσιθι, παῖ.
Ἵπὲρ ἐμοῦ γὰρ βούλομι εἰπεῖν ὀλίγα σοι καὶ τοῦ τρόπου
εἰ τοιοῦτοι πάντες ἦσαν, οὔτε τὰ δικαστήρια
ἦν ἂν, οὔθ' αὐτοὺς ἀπὴγον εἰς τὰ δεσμωτήρια,
οὔτε πόλεμος ἦν, ἔχων δ' ἂν μέτρι' ἑκάστος ἡγάπα.
Οὐκ ἴσως ταῦτ' ἔστ' ἀρεστά· μάλλον οὕτω πράττετε.
Ἐμποδὼν ὑμῖν ὁ χαλεπὸς δύσκολός τ' ἔσται γέρων.

CHAPITRE 5

INTERROGATIONS

SCIENTIFIQUES

Texte 10 Eschyle Agamemnon, Le garde dans la nuit

ΦΥΛΑΞ

Θεοὺς μὲν αἰτῶ τῶνδ' ἀπαλλαγὴν πόνων
φρουρᾶς ἑτέρας μῆκος, ἦν κοιμώμενος
στέγαις Ἀτρείδων ἄγκαθεν, κυνὸς δίκην,
ἄστρον κάτοιδα νυκτέρων δμήγυριν,
καὶ τοὺς φέροντας χεῖμα καὶ θέρος βροτοῖς, 5
λαμπροὺς δυνάστας ἐμπρέποντας αἰθέρι,
ἀστέρας ὅταν φθίνωσιν ἀντολάς τε τῶν.
Καὶ νῦν φυλάσσω λαμπάδος τὸ σύμβολον,
αὐγὴν πυρὸς φέρουσιν ἐκ Τροίας φάτιν
ἄλωσιμόν τε βάξιν· ὦδε γὰρ κρατεῖ 10
γυναικὸς ἀνδρόβουλον ἐλπίζον κέαρ.
Εὖτ' ἂν δὲ νυκτίπλαγκτον ἔνδροσόν τ' ἔχω
εὐνὴν δνεῖροις οὐκ ἐπισκοπούμενην
ἐμήν — φόβος γὰρ ἀνθ' ὕπνου παραστατεῖ
τὸ μὴ βεβαίως βλέφαρα συμβαλεῖν ὕπνῳ — 15
ὅταν δ' αἰδεῖν ἢ μινύρεσθαι δοκῶ,
ὕπνου τόδ' ἀντίμολπον ἐντέμνων ἄκος,
κλαίω τότε οἴκου τοῦδε συμφορὰν στένων
οὐχ ὥς τὰ πρόσθ' ἄριστα διαπονούμενου.
Νῦν δ' εὐτυχῆς γένοιτ' ἀπαλλαγὴ πόνων, 20
εὐαγγέλου φανέντος ὀρφναίου πυρός.

ὦ χαῖρε λαμπτήρ νυκτὸς ἡμερήσιον
φάος πιφαύσκων καὶ χορῶν κατάστασιν
πολλῶν ἐν Ἀργεὶ τῆσδε συμφορᾶς χάριν.

Texte 11 **Aristote A propos de la sphéricité de la Terre**

13. "Ἐτι δὲ καὶ διὰ τῶν φαινομένων κατὰ τὴν αἴσθησιν· οὔτε γὰρ ἂν αἱ τῆς σελήνης ἐκλείψεις τοιαύτας ἂν εἶχον τὰς ἀποτομάς· νῦν γὰρ ἐν μὲν τοῖς κατὰ μῆνα σχηματισμοῖς πάσας λαμβάνει τὰς διαιρέσεις (καὶ γὰρ εὐθεῖα γίνεται καὶ ἀμφίκυρτος καὶ κοίλη), περὶ δὲ τὰς ἐκλείψεις αἰὶ κυρτὴν ἔχει τὴν ὀρίζουσαν γραμμὴν, ὥστ' ἐπεὶ περ ἐκλείπει διὰ τὴν τῆς γῆς ἐπιπρόσθησιν, ἢ τῆς γῆς ἂν εἴη περιφέρεια τοῦ σχήματος αἰτία σφαιροειδῆς οὖσα. ἔ 14. "Ἐτι δὲ διὰ τῆς τῶν ἄστρον φαντασίας οὐ μόνον φανερόν ὅτι περιφερὲς, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος οὐκ οὖσα μεγάλη· μικρὰς γὰρ γιγνομένης μεταστάσεως ἡμῖν πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἄρκτον ἐπιδήλως ἕτερος γίνεται ὁ ὀρίζων κύκλος, ὥστε τὰ ὑπὲρ κεφαλῆς ἄστρα μεγάλην ἔχειν τὴν μεταβολήν, καὶ μὴ ταῦτα φαίνεσθαι πρὸς ἄρκτον τε καὶ μεσημβρίαν μεταβαίνουσιν· ἔνιοι γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ μὲν ἀστέρες ὀρῶνται καὶ περὶ Κύπρον, ἐν τοῖς πρὸς ἄρκτον δὲ χωρίοις οὐχ ὀρῶνται, καὶ τὰ διὰ παντὸς ἐν τοῖς πρὸς ἄρκτον φαινόμενα τῶν ἄστρον ἐν ἐκείνοις τοῖς τόποις ποιεῖται δύσιν. Ὡστ' οὐ μόνον ἐκ τούτων δηλὸν περιφερὲς ὃν τὸ σχῆμα τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ σφαῖρας οὐ μεγάλης· οὐ γὰρ ἂν οὕτω ταχὺ ἐπιδήλον ἐποίει μεθισταμένοις οὕτω βραχύ.

Aristote, *Du Ciel*, II, 13-16

Documents complémentaires

SAPPHO : (née vers 630 av. J.-C. à Lesbos ; langue éolienne)

Textes tirés de *Sapphô, Odes et fragments*, coll. poésie Gallimard, 2005.

fragment 168b : à la Lune

δέδυκε μὲν ἃ σελάννα
καὶ Πληϊάδες, μέσαι δὲ
νύκτες, πάρα δ' ἔρχετ' ὥρα,
ἔγω δὲ μόνα κατεύδω.

vocabulaire :
ἃ = ἡ
δέδυκε : δύω : se coucher, indic parf 3e sg
κατεύδω = καθεύδω : dormir
μέσαι : μέσος, η, ον : = le milieu μόνα = μόνη :
seul

νύκτες : νύξ, νυκτός : la nuit
πάρα-ἔρχετ(αι) = παρόρχομαι : passer,
s'écouler
Πληϊάδες : les Pléiades
σελάννα = σελήνη : la lune
ὥρα, ας : le moment, le temps

Traduction : Elle s'est couchée, la lune, et les Pléiades aussi ; c'est le milieu de la nuit, le temps s'écoule ; mais moi je dors seule.

fragment 104 : à l'Étoile du soir

Ἦσπερε, πάντα φέρων ὅσα φαίνολις ἐσκέδασ' Αὔωσ,
φέρεις οἶν, φέρεις αἶγα, φέρεις ἅπυ ματέρι παῖδα,
ἀστέρων πάντων ὁ κάλλιστος

vocabulaire
Αὔωσ = ἡ Ἡώς : l'Aurore
αἶγα : ἡ αἶξ, αἰγός : la chèvre
ἅπυ= ἀπό (adv) : en retour
ἀστέρων : ὁ ἀστήρ, ἀστέρος : l'astre
ἐσκέδασ' : σκεδάννυμι : disperser

Ἦσπερε : ὁ Ἠσπερος : le Soir
κάλλιστος superlatif de καλός
ματέρι = μητρί, de ἡ μήτηρ, μητρός : la mère
οἶν = οἶν acc de ὁ, ἡ οἷς, οἶός : la brebis
ὅσα = ὅσα : tout ce que

παῖδα de ὁ παῖς, παιδός : l'enfant
πάντα, πάντων : de πᾶς, παντός
φαίνολις, ἶδος : brillante
φέρεις de φέρω : ramener
φέρων de φέρω

Traduction : Soir, qui rassembles tout ce que la brillante Aurore a dispersé, tu ramènes la brebis, tu ramènes la chèvre, tu ramènes à la mère son enfant, toi de tous les astres le plus beau.

fragment 34 : Clair de lune

ἄστερες μὲν ἄμφι κάλαν σελάνναν
ἄψ ἀπυκρύπτοισι φάεννον εἶδος,
ὅπποτα πλήθοισα μάλιστα λάμπη
ἀργυρία γᾶν

vocabulaire :
ἄψ : de nouveau
ἄμφι + acc : autour de
ἀπυκρύπτοισι = ἀποκρύπτουσι : cacher
ἀργυρία : d'argent (adj nom. fém)
ἄστερες, de ὁ ἀστήρ, ἀστέρος : l'astre
γᾶν = γῆν
εἶδος (τὸ) : l'aspect

κάλαν = καλήν
λάμπη = λάμπει, de λάμπω : éclairer
μάλιστα : tout à fait (adv)
ὅπποτα = ὅποτε : quand
πλήθοισα = πλήθουσα, de πλήθω : être plein
σελάνναν ἢ σελήνη : la lune
φάεννον = φαεινός, ἡ, ὄν : brillant

Traduction : les astres autour de la belle lune cachent à nouveau leur brillant aspect, quand, pleine, argentée, elle éclaire la terre.

CHAPITRE 2 INTERROGATIO NS POLITIQUES: QU'EST-CE QUE LA DÉMOCRATIE?

Texte 12 Les SUPPLIANTES EURIPIDE v426-464

Θησεύς

Κομπός γ' ὁ κήρυξ καὶ παρεργάτης λόγων.

Ἐπεὶ δ' ἀγῶνα καὶ σὺ τόνδ' ἠγωνίσω,
ἄκου': ἄμειλλαν γὰρ σὺ προύθηκας λόγων.

Οὐδὲν τυράννου δυσμενέστερον πόλει,
430 ὅπου τὸ μὲν πρότιστον οὐκ εἰσὶν νόμοι
κοινοί, κρατεῖ δ' εἰς τὸν νόμον κεκτημένος
αὐτὸς παρ' αὐτῷ: καὶ τόδ' οὐκέτ' ἔστ' ἴσον.

Γεγραμμένων δὲ τῶν νόμων ὃ τ' ἀσθενὴς
ὁ πλούσιός τε τὴν δίκην ἴσῃν ἔχει,

435 ἔστιν δ' ἐνισπεῖν τοῖσιν ἀσθενεστέροις
τὸν εὐτυχοῦντα ταῦθ', ὅταν κλύῃ κακῶς,
νικᾷ δ' ὁ μείων τὸν μέγαν δίκαι' ἔχων.

Τοῦλεύθερον δ' ἐκείνο: τίς θέλει πόλει

χρηστόν τι βούλευμ' ἐς μέσον φέρειν ἔχων;

440 καὶ ταῦθ' ὁ χρήζων λαμπρὸς ἐσθ', ὁ μὴ θέλων

σιγᾷ. Τί τούτων ἔστ' ἰσαίτερον πόλει;

καὶ μὴν ὅπου γε δῆμος αὐθέντης χθονός,

ὑποῦσιν ἀστοῖς ἥδεται νεανίαίς:

ἀνὴρ δὲ βασιλεὺς ἐχθρὸν ἠγείται τόδε,

445 καὶ τοὺς ἀρίστους οὕς τ' ἂν ἠγήται φρονεῖν
κτείνει, δεδοικῶς τῆς τυραννίδος πέρι.

Πῶς οὖν ἔτ' ἂν γένοιτ' ἂν ἰσχυρὰ πόλις,

ὅταν τις ὡς λειμῶνος ἡρινοῦ στάχυν

τόλμας ἀφαιρῇ ἀπολωπίτῃ νεούς;

450 κτᾶσθαι δὲ πλούτον καὶ βίον τί δεῖ τέκνοις

ὡς τῷ τυράννῳ πλείον' ἐκμοχθῇ βίον;

ἢ παρθενεύειν παῖδας ἐν δόμοις καλῶς,

τερπνὰς τυράννοις ἡδονάς, ὅταν θέλῃ,

δάκρυα δ' ἐτοιμάζουσι; μὴ ζώην ἔτι,

455 εἰ τὰμὰ τέκνα πρὸς βίαν νυμφεύσεται.

Καὶ ταῦτα μὲν δὴ πρὸς τὰ σὰ ἐξηκόντισα.

Ἦκεις δὲ δὴ τί τῆσδε γῆς κεχρημένος;

κλαίων γ' ἂν ἦλθες, εἴ σε μὴ ἴπεμψεν πόλις,

περισσὰ φωνῶν: τὸν γὰρ ἄγγελον χρεὼν

460 λέξανθ' ὅς' ἂν τάξῃ τις ὡς τάχος πάλιν

χωρεῖν. Τὸ λοιπὸν δ' εἰς ἐμὴν πόλιν Κρέων

ἦρσον λάλον σου πεμπέτω τιν' ἄγγελον.

Χορός

Φεῦ φεῦ: κακοῖσιν ὡς ὅταν δαίμων διδῷ
καλῶς, ὑβρίζουσ' ὡς ἀεὶ πράξοντες εὖ.

**Texte 13 PLATON : la démocratie,
gouvernement des meilleurs**
(*Ménexène*, 238 c)

Πολιτεία γὰρ τροφή ἀνθρώπων ἐστίν, καλὴ μὲν ἀγαθῶν, ἢ δὲ ἐναντία κακῶν. Ὡς οὖν ἐν καλῇ πολιτείᾳ ἐτράφησαν οἱ πρόσθεν ἡμῶν, ἀναγκαῖον δηλῶσαι, δι' ἣν δὴ κακεῖνοι ἀγαθοὶ καὶ οἱ νῦν εἰσιν, ὧν οἶδε τυγχάνουσιν ὄντες οἱ τετελευτηκότες. Ἡ γὰρ αὕτη πολιτεία καὶ τότε ἦν καὶ νῦν, ἀριστοκρατία, ἐν ἣ νῦν τε πολιτευόμεθα καὶ τὸν αἰὶ χρόνον ἐξ ἐκείνου ὡς τὰ πολλά. Καλεῖ δὲ ὁ μὲν αὐτὴν δημοκρατίαν, ὁ δὲ ἄλλο, ᾧ ἂν χαίρῃ, ἔστι δὲ τῇ ἀληθείᾳ μετ' εὐδοξίας πλήθους ἀριστοκρατία. Βασιλῆς μὲν γὰρ αἰὶ ἡμῖν εἰσιν· οὗτοι δὲ τοτὲ μὲν ἐκ γένους, τοτὲ δὲ αἵρετοί· ἐγκρατὲς δὲ τῆς πόλεως τὰ πολλά τὸ πλῆθος, τὰς δὲ ἀρχὰς δίδωσι καὶ κράτος τοῖς αἰὶ δόξασιν ἀρίστοις εἶναι, καὶ οὔτε ἀσθενεία οὔτε πενία οὔτ' ἀγνωσία πατέρων ἀπελήλαται οὐδεὶς οὐδὲ τοῖς ἐναντίοις τετίμηται, ὥσπερ ἐν ἄλλαις πόλεσιν, ἀλλὰ εἰς ὅρος, ὁ δόξας σοφὸς ἢ ἀγαθὸς εἶναι κρατεῖ καὶ ἄρχει.

TEXTE 6 Platon, Protagoras, 321c-322c De l'origine de la cité comme passage de l'état sauvage à l'état civilisé

... ἄτε δὴ οὖν οὐ πάνυ τι σοφὸς ὢν ὁ Ἐπιμηθεὺς ἔλαθεν αὐτὸν (321c) καταναλώσας τὰς δυνάμεις εἰς τὰ ἄλογα· λοιπὸν δὴ ἀκόσμητον ἔτι αὐτῷ ἦν τὸ ἀνθρώπων γένος, καὶ ἡπόρει ὅτι χρήσαιτο. ἀποροῦντι δὲ αὐτῷ ἔρχεται Προμηθεὺς ἐπισκεψόμενος τὴν νομὴν, καὶ ὁρᾷ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ἐμμελῶς πάντων ἔχοντα, τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνὸν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον καὶ ἄοπλον· ἤδη δὲ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἡμέρα παρήν, ἐν ᾗ ἔδει καὶ ἄνθρωπον ἐξιέναι ἐκ γῆς εἰς φῶς. ἀπορία οὖν σχόμενος ὁ Προμηθεὺς ἦντινα σωτηρίαν τῷ ἀνθρώπῳ εὔροι, (321d) κλέπτει Ἥφαίστου καὶ Ἀθηνᾶς τὴν ἐντεχνον σοφίαν σὺν πυρί· ἀμήχανον γὰρ ἦν ἄνευ πυρὸς αὐτὴν κτητὴν τῷ ἡ χρησίμην γενέσθαι καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ. τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἄνθρωπος ταύτῃ ἔσχεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν· ἦν γὰρ παρὰ τῷ Δίῳ. τῷ δὲ Προμηθεὶ εἰς μὲν τὴν ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς οἴκησιν οὐκέτι ἐνεχώρει εἰσελθεῖν· πρὸς δὲ καὶ αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ ἦσαν· εἰς δὲ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ Ἥφαίστου οἶκημα τὸ κοινόν, ἐν ᾧ (321e) ἐφιλοτεχνεῖται, λαθὼν εἰσέρχεται, καὶ κλέψας τὴν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἥφαίστου καὶ τὴν ἄλλην τὴν τῆς Ἀθηνᾶς δίδωσιν ἀνθρώπῳ,

[322] καὶ ἐκ τούτου εὐπορία μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ (322a) βίου γίνεται, Προμηθεὶ δὲ δι' Ἐπιμηθεὶ ὕστερον, ἥπερ λέγεται, κλοπῆς δίκη μετήλθεν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκίσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις

καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἠύρετο. οὕτω δὲ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς (322b) ἄνθρωποι ὥκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφὴν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής· πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἥς μέρος πολεμικὴ ἐζήτουν· δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σφύζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους ἄτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο.

(322c) Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἐρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. ἐρωτᾷ οὖν Ἐρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίῃ δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· "Πότερον ὥς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; νενέμηνται δὲ ὧδε· εἰς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ (322d) οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νείμω;" "Ἐπὶ πάντας," ἔφη ὁ Ζεὺς, "καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θεὸς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὥς νόσον πόλεως." οὕτω δὴ, ὦ Σώκρατες, καὶ διὰ ταῦτα οἱ τε ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι, ὅταν μὲν περὶ ἀρετῆς τεκτονικῆς ἢ λόγος ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς, ὀλίγοις οἴονται μετεῖναι συμβουλῆς, καὶ ἐάν (322e) τις ἐκτὸς ὢν τῶν ὀλίγων συμβουλεύῃ, οὐκ ἀνέχονται, ὥς σὺ φῆς· εἰκότως, ὥς ἐγὼ φημι

[323] ὅταν δὲ εἰς συμβουλὴν πολιτικῆς (323a) ἀρετῆς ἴωσιν, ἦν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἰέναι καὶ σωφροσύνης, εἰκότως ἅπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται, ὥς παντὶ προσήκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις. αὕτη, ὦ Σώκρατες, τούτου αἰτία.

Cependant Epiméthée, qui n'était pas très réfléchi, avait, sans y prendre garde, dépensé pour les animaux toutes les facultés dont il disposait et il lui restait la race humaine à pourvoir, et il ne savait que faire. Dans cet embarras, Prométhée vient pour examiner le partage ; il voit les animaux bien pourvus, mais l'homme nu, sans chaussures, ni couverture, ni armes, et le jour fixé approchait où il fallait l'amener du sein de la terre à la lumière. Alors Prométhée, ne sachant qu'imaginer pour donner à l'homme le moyen de se conserver, vole à Héphaïstos et à Athéna la connaissance des arts avec le feu ; car, sans le feu, la connaissance des arts était impossible et inutile ; et il en fait présent à l'homme. L'homme eut ainsi la science propre à conserver sa vie ; mais il n'avait pas la science politique ; celle-ci se trouvait chez Zeus, et Prométhée n'avait plus le temps de pénétrer dans l'acropole que Zeus habite et où veillent d'ailleurs des gardes redoutables. Il se glisse donc furtivement dans l'atelier commun où Athéna et Héphaïstos cultivaient leur amour des arts, il y dérobe au dieu son art de manier le feu et à la déesse l'art qui lui est propre, et il en fait présent à l'homme,

[322] et c'est ainsi que l'homme peut se procurer des ressources pour vivre. Dans la suite, Prométhée fut, dit-on, puni du larcin qu'il avait commis par la faute d'Epiméthée. XII. — Quand l'homme fut en possession de son lot divin, d'abord à cause de son affinité avec les dieux, il crut à leur existence, privilège qu'il a seul de tous les animaux, et il se mit à leur dresser des autels et des statues ; ensuite il eut bientôt fait, grâce à la science qu'il avait, d'articuler sa voix et de former les noms des choses, d'inventer les maisons, les habits, les chaussures, les lits, et de tirer les aliments du sol. Avec ces ressources, les hommes, à l'origine, vivaient isolés, et les villes n'existaient pas ; aussi périssaient-ils sous les coups des bêtes fauves, toujours plus fortes qu'eux ; les arts mécaniques suffisaient à les faire vivre ; mais ils

étaient d'un secours insuffisant dans la guerre contre les bêtes ; car ils ne possédaient pas encore la science politique dont l'art militaire fait partie. En conséquence ils cherchaient à se rassembler et à se mettre en sûreté en fondant des villes ; mais quand ils s'étaient rassemblés, ils se faisaient du mal les uns aux autres, parce que la science politique leur manquait, en sorte qu'ils se séparaient de nouveau et périssaient. Alors Zeus, craignant que notre race ne fût anéantie, envoya Hermès porter aux hommes la pudeur et la justice, pour servir de règles aux cités et unir les hommes par les liens de l'amitié. Hermès alors demanda à Zeus de quelle manière il devait donner aux hommes la justice et la pudeur. Dois-je les partager, comme on a partagé les arts ? Or les arts ont été partagés de manière qu'un seul homme, expert en l'art médical, suffît pour un grand nombre de profanes, et les autres artisans de même. Dois-je répartir ainsi la justice et la pudeur parmi les hommes, ou les partager entre tous ? — Entre tous, répondit Zeus ; que tous y aient part, car les villes ne sauraient exister, si ces vertus étaient, comme les arts, le partage exclusif de quelques-uns ; établis en outre en mon nom cette loi, que tout homme incapable de pudeur et de justice sera exterminé comme un fléau de la société." Voilà comment, Socrate, et voilà pourquoi et les Athéniens et les autres, quand il s'agit d'architecture ou de tout autre art professionnel, pensent qu'il n'appartient qu'à un petit nombre de donner des conseils, et si quelque autre, en dehors de ce petit nombre, se mêle de donner un avis, ils ne le tolèrent pas, comme tu dis, et ils ont raison, selon moi.

[323] Mais quand on délibère sur la politique, où tout repose sur la justice et la tempérance, ils ont raison d'admettre tout le monde, parce qu'il faut que tout le monde ait part à la vertu civile ; autrement il n'y a pas de cité. Voilà, Socrate, la raison de cette différence.

Documents complémentaires

SOPHOCLE : Thésée, voix de la cité (*Oedipe à Colone*)

Thésée à Créon :

« Οὐκουν τις ὡς τάχιστα προσπόλων μολὼν
πρὸς τούσδε βωμοὺς πάντ' ἀναγκάσει λεῶν
ἄνιππον ἱππότην τε θυμάτων ἄπο σπεύδειν
ἀπὸ ῥυτῆρος ἔνθα δίστομοι
μάλιστα συμβάλλουσιν ἐμπόρων ὁδοί
ὡς μὴ παρέλθωσ' αἱ κόραι γέλως δ' ἐγὼ
ξένῳ γένωμαι τῷδε χειρωθεὶς βία;
ἴθ' ὡς ἄνωγα σὺν τάχει. Τοῦτον δ' ἐγὼ
εἰ μὲν δι' ὀργῆς ἦκον ἧς ὅδ' ἄξιος
ἄτρωτον οὐ μεθήκ' ἂν ἐξ ἐμῆς χειρός·
νῦν δ' οὐσπερ αὐτὸς τοὺς νόμους εἰσήλθ'
ἔχων
τούτοισι κοῦκ ἄλλοισιν ἀρμοσθήσεται.
Οὐ γάρ ποτ' ἔξει τῆσδε τῆς χώρας πρὶν ἂν
κείνας ἐναργεῖς δεῦρό μοι στήσης ἄγων·
ἐπεὶ δέδρακας οὐτ' ἐμοῦ καταξίως
οὐθ' ὦν πέφυκας αὐτὸς οὔτε σῆς χθονός
ὅστις δίκαι' ἀσκοῦσαν εἰσελθὼν πόλιν
κἄνευ νόμου κραίνουσιν οὐδέν εἴτ' ἀφείς
τὰ τῆσδε τῆς γῆς κύρι' ὦδ' ἐπεισπесῶν
ἄγεις θ' ἂ χρήξεις καὶ παρίστασαι βία·
καί μοι πόλιν κένανδρον ἢ δούλην τινὰ
ἔδοξας εἶναι κἄμ' ἴσον τῷ μηδενί.
Καίτοι σε Θῆβαί γ' οὐκ ἐπαίδευσαν κακόν·
οὐ γὰρ φιλοῦσιν ἄνδρας ἐκδίκους τρέφειν
οὐδ' ἂν σ' ἐπαινέσειαν εἰ πυθοίατο
συλῶντα τὰμὰ καὶ τὰ τῶν θεῶν βία
ἄγοντα φωτῶν ἀθλίων ἱκτῆρια.
Οὐκουν ἐγώ γ' ἂν σῆς ἐπεμβαίνων χθονός
οὐδ' εἰ τὰ πάντων εἶχον ἐνδικώτατα
ἄνευ γε τοῦ κραίνοντος ὅστις ἦν χθονός
οὐθ' εἶλκον οὐτ' ἂν ἦγον ἄλλ' ἠπιστάμην
ξένον παρ' ἀστοῖς ὡς διαιτᾶσθαι χρεών.
Σὺ δ' ἀξίαν οὐκ οὔσαν αἰσχύνεις πόλιν
τὴν αὐτὸς αὐτοῦ καὶ σ' ὁ πληθύων χρόνος
γέρονθ' ὁμοῦ τίθησι καὶ τοῦ νοῦ κενόν.
Εἶπον μὲν οὖν καὶ πρόσθεν ἐννέπω δὲ νῦν
τὰς παῖδας ὡς τάχιστα δεῦρ' ἄγειν τινὰ
εἰ μὴ μέτοικος τῆσδε τῆς χώρας θέλεις
εἶναι βία τε κοῦχ ἐκόν· καὶ ταῦτά σοι
τῷ νῦν θ' ὁμοίως κἀπὸ τῆς γλώσσης λέγω. »

Thésée à Créon :

Qu'un de vous coure très-promptement vers ces autels ; qu'il rassemble le peuple entier, cavaliers et piétons, afin que tous, laissant le sacrifice, se précipitent au lieu où les deux routes n'en font qu'une, de sorte que les jeunes vierges ne puissent passer outre et que je ne sois point raillé par cet étranger, étant vaincu par lui ! Va ! et promptement, comme je l'ai ordonné. Pour celui-ci, si je cédaï à la colère qu'il mérite, je ne le renverrais pas sain et sauf de mes mains; mais il sera jugé par les mêmes lois qu'il a apportées, non par d'autres. Car tu ne t'en iras point de cette terre avant de m'avoir rendu ici ces jeunes filles, ayant commis un crime indigne de moi, de ceux dont tu es né et de ta patrie. Tu es venu, en effet, dans une ville qui honore la justice, qui ne fait rien contre le droit; et, te ruant contre l'autorité méprisée des lois, tu emmènes de force ce que tu veux et tu t'en saisis violemment ! As-tu pensé que ma ville était vide d'hommes ou esclave de quelqu'un, et que moi, je n'étais rien ? Cependant, les Thèbaiens ne t'ont point instruit au mal. Ils n'ont point coutume d'élever des hommes injustes, et ils ne t'approuveraient pas s'ils apprenaient que tu nous dépouilles, les Dieux et moi, en entraînant de force des suppliants malheureux. Certes, si j'entrais dans ta terre, même pour la plus juste des causes, je n'enlèverais ni n'emmènerais rien contre le désir du chef, quel qu'il fût ; mais je saurais comment un étranger doit agir envers les citoyens. Toi, tu déshonores ta propre terre qui ne le mérite pas ; et les nombreux jours qui ont fait de toi un vieillard t'ont ravi l'intelligence. Je l'ai dit déjà et le redis : qu'on ramène très-promptement ces enfants, si tu ne veux habiter ici de force et contre ton gré ! Et je te dis ceci de la langue et de l'esprit.

Traduction de Leconte de Lisle

Τὰ μὲν οὖν ἄλλα πάντα διώκουν οὐχ ὁμοίως καὶ πρότερον τοῖς νόμοις προσέχοντες, τὴν δὲ τῶν ἐννέα ἀρχόντων αἵρεσιν οὐκ ἐκίνουν, ἀλλ' ἔκτω ἔτει μετὰ τὸν Ἐφιάλτου θάνατον ἔγνωσαν καὶ ἐκ ζευγί τῶν προκρίνεσθαι τοὺς κληρωσομένους τῶν ἐννέα ἀρχόντων, καὶ πρῶτος ἦρξεν ἐξ αὐτῶν Μνησιθείδης. Οἱ δὲ πρὸ τούτου πάντες ἐξ ἱππέων καὶ πεντακοσιομεδίμων ἦσαν (οἱ δὲ ζευγίται τὰς ἐγκυκλίους ἦρχον), εἰ μὴ τι παρεωράτο τῶν ἐν τοῖς νόμοις. Ἔτει δὲ πέμπτῳ μετὰ ταῦτα ἐπὶ Λυσικράτους ἀρχόντος οἱ τριάκοντα δικασταὶ κατέστησαν πάλιν οἱ καλούμενοι κατὰ δῆμον. Καὶ τρίτῳ μετὰ τοῦτον ἐπὶ Ἀντιδότου διὰ τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν Περικλέους εἰπόντος ἔγνωσαν μὴ μετέχειν τῆς πόλεως, ὅς ἂν μὴ ἐξ ἀμφοῖν ἀστοῖν ᾗ γεγονώς;.

NB : on voit la difficulté de traduire le terme **ἀστοῖν** employé au duel. La loi de 451 impose que le père et la mère soient **ἀστός** et **ἀστή** c'est à dire qu'ils jouissent tous deux de leurs droits civils. Le mot "citoyen" ne convient donc pas car la femme n'est pas citoyenne mais "citadin" serait faux et l'expression "de père et de mère athéniens" choisie ici n'est guère plus satisfaisante.

Pour le reste, bien que, dans la pratique du régime politique, on n'observât pas les lois avec autant de respect que par le passé, on n'avait pourtant pas touché à l'élection des neuf archontes : ce n'est que cinq ans après la mort d'Éphialte que l'on décida que les zeugites, eux aussi, pourraient être désignés par une élection préalable pour tirer au sort les charges des neuf archontes. Le premier zeugite qui fut archonte fut Mnésitheidès.

Jusqu'alors, tous les archontes avaient été pris parmi les pentacosiomédimnes et les cavaliers : les zeugites ne remplissaient que les charges inférieures, à moins que quelque infraction aux lois ne fût commise par les dèmes.

Quatre ans après, sous l'archontat de Lysicratès, on institua de nouveau les trente juges, appelés juges des dèmes, et deux ans plus tard, sous l'archontat d'Antidotos, en considération du nombre croissant des citoyens et sur la proposition de Périclès, il fut décidé que nul ne jouira des droits politiques, s'il n'est pas né **de père et de mère athéniens**.

Aristote. *Constitution d'Athènes*, traduite par B. Haussoullier,... Paris : E. Bouillon, 1891

ARISTOTE : les réformes de Clisthène(*Constitution d'Athènes*, XXI)

Διὰ μὲν οὖν ταύτας τὰς αἰτίας ἐπίστευεν ὁ δῆμος τῷ Κλεισθένει. Τότε δὲ τοῦ πλήθους προεστηκώς, ἔτει τετάρτῳ μετὰ τὴν τῶν τυράννων κατάλυσιν, ἐπὶ Ἰσαγόρου ἄρχοντος, πρῶτον μὲν συνένειμε πάντας εἰς δέκα φυλὰς ἀντὶ τῶν τετάρτων, ἀναμείξαι βουλόμενος, ὅπως μετὰσχωσι πλείους τῆς πολιτείας· ὅθεν ἐλέχθη καὶ τὸ μὴ φυλοκρινεῖν, πρὸς τοὺς ἐξετάζειν τὰ γένη βουλομένους. Ἔπειτα τὴν βουλὴν πεντακοσίους ἀντὶ τετρακοσίων κατέστησεν, πεν τήκοντα ἐξ ἐκάστης φυλῆς. Τότε δ' ἦσαν ἑκατόν. Διὰ τοῦτο δὲ οὐκ εἰς δώδεκα φυλὰς συνέταξεν, ὅπως αὐτῷ μὴ συμβαίνειν μερίζειν πρὸς τὰς προὑπαρχούσας τριττῦς. Ἦσαν γὰρ ἐκ δ φυλῶν δώδεκα τριττῦες, ὥστ' οὐ συν ἐπιπτεν ἂν ἀναμίσγεσθαι τὸ πλῆθος. Διένειμε δὲ καὶ τὴν χώραν κατὰ δῆμους τριάκοντα μέρη, δέκα μὲν τῶν περὶ τὸ ἄστυ, δέκα δὲ τῆς παραλίας, δέκα δὲ τῆς μεσογείου, καὶ ταύτας ἐπονομάσας τριττῦς, ἐκλήρωσεν τρεῖς εἰς τὴν φυλὴν ἐκάστην, ὅπως ἐκάστη μετέχῃ πάντων τῶν τόπων. Καὶ δη μότας ἐποίησεν ἀλλήλων τοὺς οἰκοῦντας ἐν ἐκάστῳ τῶν δήμων, ἵνα μὴ πατρόθεν προσαγορεύοντες ἐξελέγχωσιν τοὺς νεοπολίτας, ἀλλὰ τῶν δήμων ἀναγορεύωσιν. Ὅθεν καὶ καλοῦσιν Ἀθηναῖοι σφᾶς αὐτοὺς τῶν δήμων. Κατέστησε δὲ καὶ δημάρχους, τὴν αὐτὴν ἔχοντας ἐπιμέλειαν τοῖς πρότερον ναυκράροις. Καὶ γὰρ τοὺς δήμους ἀντὶ τῶν ναυκραριῶν ἐποίησεν. Προσηγόρευσε δὲ τῶν δήμων τοὺς μὲν ἀπὸ τῶν τόπων, τοὺς δὲ ἀπὸ τῶν κτισάντων· οὐ γὰρ ἅπαντες ὑπῆρχον ἐν τοῖς τόποις. Τὰ δὲ γένη καὶ τὰς φρα τρίας καὶ τὰς ἱερωσύνας εἶασεν ἔχειν ἐκάστους κατὰ τὰ πάτρια. Ταῖς δὲ φυλαῖς ἐποίησεν ἐπωνύμους ἐκ τῶν προκριθέντων ἑκατὸν ἀρχηγέτων, οὓς ἀνεῖλεν ἡ Πυθία δέκα.

C'est pour ces raisons que le peuple accorda sa confiance à Clisthène. Ayant pris la tête du parti populaire, Clisthène fit ses réformes sous l'archontat d'Isagoras, trois ans après le renversement des tyrans. Il commença par répartir les Athéniens dans dix tribus. Jusque-là, il n'y en avait eu que quatre ; mais Clisthène voulait mêler davantage les citoyens les uns aux autres et faire participer un plus grand nombre d'hommes à la vie politique. De là cette phrase qu'on adressa dans la suite à ceux qui voulaient réviser les listes des membres des familles : Ne vous occupez pas des tribus ! Il porta le nombre des Conseillers de quatre cents à cinq cents, cinquante par tribu. Auparavant chaque tribu fournissait cent Conseillers. S'il ne répartit pas les citoyens en douze tribus, c'était pour ne pas retomber dans les divisions déjà existantes des trittyes (les quatre tribus étaient en effet divisées en douze trittyes) : le peuple ne s'y serait pas suffisamment confondu. Le sol, qu'il divisa par dèmes, fut distribué en trente parties, dix dans les environs de la ville, dix dans la paralie et dix dans la mésogée ; et ces parties, qu'il appela trittyes, furent assignées par le sort aux dix tribus, à raison de trois par tribu, si bien que chacune des tribus tenait à toutes les contrées de l'Attique. Les habitants de chaque dème formèrent entre eux un groupe de démotes, et pour que l'appellation patronymique ne pût trahir les nouveaux citoyens, on ne se servit plus, pour désigner les citoyens, que du nom du dème : l'usage du démotique à Athènes date de cette époque. Clisthène attribua aux démarques les mêmes fonctions qu'exerçaient autre fois les naucrars : les dèmes remplacèrent en effet les naucraries. Pour les noms des dèmes, il les emprunta soit aux lieux qu'ils occupaient, soit aux personnes qui avaient fondé le bourg : car nombre de lieux n'avaient pas de nom. Quant aux familles, aux phratries et aux sacerdoces, il les laissa tous subsister, respectant la tradition. Les dix tribus reçurent les noms de dix éponymes, que la Pythie désigna parmi les cent héros choisis à l'avance.

Aristote. *Constitution d'Athènes*. Traduction B. Haussoullier. Ed°. Bouillon, Paris, 1890.

THUCYDIDE : Discours de Périclès (Guerre du Péloponnèse II, 37)

Χρώμεθα γὰρ πολιτεία οὐ ζηλούση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέρους. Καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται· μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὥς ἕκαστος ἔν τῳ εὐδοκίμει, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεον ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται. Ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν, οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι δρᾷ, ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδónας προστιθέμενοι. Ἀνεπαχθῶς δὲ τὰ ἴδια προσομιλοῦντες τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν, τῶν τε αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντων ἀκροάσει καὶ τῶν νόμων, καὶ μάλιστα αὐτῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων κείνται καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνῃ ὁμολογουμένην φέρουσιν.

Notre constitution politique n'est pas jalouse des lois de nos voisins, et nous servons plutôt à quelques-uns de modèles que nous n'imitons les autres. Comme notre gouvernement n'est pas dans les mains d'un petit nombre de citoyens, mais dans celles du grand nombre, il a reçu le nom de démocratie. Dans les différends qui s'élèvent entre particuliers, tous suivant les lois, jouissent de l'égalité : la considération s'accorde à celui qui se distingue par quelque mérite, et si l'on obtient de la république des honneurs, c'est par des vertus, et non parce qu'on appartient à une certaine classe. Peut-on rendre quelque service à l'état, on ne se voit pas repoussé parce qu'on est obscur et pauvre. Tous, nous disons librement notre avis sur les intérêts publics ; mais dans le commerce journalier de la vie, nous ne portons pas un oeil soupçonneux sur les actions des autres ; nous ne leur faisons pas un crime de leurs jouissances ; nous ne leur montrons pas un front sévère, qui afflige du moins, s'il ne blesse pas. Mais, sans avoir rien d'austère dans le commerce particulier, une crainte salutaire nous empêche de prévariquer dans ce qui regarde la patrie, toujours écoutant les magistrats et les lois, surtout celles qui ont été portées en faveur des opprimés, toutes celles même qui, sans être écrites, sont le résultat d'une convention générale et ne peuvent être enfreintes sans honte.

(Traduction J.A.C. BUCHON, 1848)

Dyskolos

